

Преглед / Book Review

Мария Пилева

Институт за литература, Българска академия на науките

ORCID ID: 0000-0002-3082-5797

marywinny@abv.bg

Белетристиката в архивите – видима и невидима

Maria Pileva

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Fiction in the archives – visible and invisible

Abstract

The book „Fiction in the archives. The selection of facts and documents in scientific research“ (2024) contains articles from the scientific conference with the same title held in March 2023 at Sofia University. Compilers of the collection are Andriana Spasova, Anna Alexieva, Boyka Ilieva, Nadezhda Alexandrova, Nikolay Zhelev, Slaveya Nedelcheva. The collection aims to raise the topic of the two-way interaction between fact and fiction, myth and history, document and literature.

Keywords: archives; fiction poetry; memoirs; fact; history; Bulgarian revival; Bulgarian original and translated literature; Albanian Revival; Haitian revolution (1790–1860); Italian literary heritage of the 18th century.

Влиянията на историческите източници върху художественото творчество са безспорни и изследвани нееднократно, но се оказва, че и обратният процес е възможен. В сборника „Белетристиката в архивите. Подборът на факти и документи в научното изследване“

(София: Издателски център „Боян Пенев“, 2024)¹ са представени разширени варианти на голяма част от изнесените доклади по време на едноименната научна конференция в Софийския университет (27 март 2023 г.)². С тях се цели разбулване на темата за двустранното взаимодействие между факт и фикция, мит и история, документ и литература. Интригуващото заглавие на сборника отправя към подходите на Натали Дейвис и на Джорджо Агамбен³, както е заявено в „Уводни думи“, търси „средината“ на “versus” и “prosus” в съвременния изследователски текст и повдига някои от въпросите за (не)добросъвестната употреба на документалните източници от XVIII–XX век. А избраният за корицата фрагмент, илюстриращ конник с меч, от анонимния „Часослов“ от началото на XVIII в., задава множество посоки на интерпретация.

Голяма част от изследванията в сборника се отнасят към българската оригинална и преводна литература – от ръкописната традиция до българската следосвобожденска литература, но се откриват и такива за италианската и хаитянската. Подредбата на статиите е наречена „условна“ от съставителите (Андриана Спасова, Анна Алексиева, Бойка Илиева, Надежда Александрова, Николай Желев, Славя Неделчева), като не се следва азбучна, хронологична, тематична или жанрова последователност, нито подредбата на сесиите от проведената конференция. Това обаче може да се окаже проблематично, независимо от дадените насоки за състава на включените в сборника статии и изразената надежда читателят сам да открие „новоформираните връзки, които извеждат на преден план диалога между трудносговоримите критически интерпретации“ (Спасова и др. 2024: 12).

---

¹ Сборникът е осъществен в рамките на научния проект „Фикционално и документално в българската проза на XIX век. Аналогии с чуждестранната литература“, Фонд „Научни изследвания“, КП-06-М 70/2 от 13.12.2022 г. в сътрудничество с екипа на „Българското общество за проучване на XVIII век“.

² Някои текстове обаче се появяват в сборника с напълно различно заглавие от заявеното на конференцията – напр. Рая Заимова представя „Ренесансът и Просвещението в дневника на един български интелектуалец (XX в.)“, а тук пише за „Архивите говорят: паметта за забравените творци“; Славя Неделчева представя „Ролята на бекташизма и бекташийската литература за Албанското национално възраждане (XIX – XX век)“, а пише за „Образът на Скендербег в поемите на авторите Наим Фрашери и Григор Пърличев. Ролята на героизма за албанското и за българското възрожденско движение“. Статии на други участници в конференцията липсват в сборника – на Ангелина Вачева, Анна Алексиева, Виктория Роланска.

³ Н. Дейвис е автор на „Белетристика в архивите: Разкази и разказвачи за помилване във Франция през XVI век“ (1999), а Дж. Агамбен – на „Идеята за проза“ (2020).

Хронологически един от най-ранните автори е разгледан в статията на А. Спасова. Интерпретацията на „Автобиография“ (1757) на Партений Павлович – като първа проява на автобиографичния жанр, написан на църковнославянски, включва, от една страна, фигурата на религиозния човек, а от друга – на пътуващия по света чрез метафората „картографиране на приключенията“. В неговата творба Спасова открива черти от документално-исторически, пътеписен, автобиографичен, проповеднически и художествен дискурс. Самата фигура на Партений привлича изследователи от различни полета на науката със своето образование (полиглот, владеещ 9 езика), с народополезната и религиозната си дейност. Спасова прави опит за съпоставителен прочит между творбата на Партений Павлович и „Житие и страдание грешнаго Софрония“ (1804) на Софроний Врачански, като щрихира сближаванията по линия на фигуративния език, хумористичните нотки, темата за страданието, авантюристичното му преодоляване, диалогичността с читателя, бинарното възприемане на религиозния друг, свързано с темата за различните религии, както и влиянието на църковната литература.

Трите ключови понятия: история, повестност и изкуство, изведени в заглавието на статията за Софроний Врачански и неговия ръкопис „Система и религия мохамеданския“ на Н. Александрова, също биха могли да я притеглят към началото на сборника, което би било находчиво концептуално въвеждане в контекста и би допринесло за евентуално подреждане на разнопосочните на пръв поглед статии. При сравнителен анализ на превода на съчинението, направен от Софроний, се оказва, че то е не само адаптация, а съдържа добавени истории, стилистични, езикови, композиционни и съдържателни промени и напомня стила на охудожествяване в неговата автобиография – „Житие и страдания грешнаго Софрония“. Н. Александрова доказва, че в съзнанието на възрожденския книжовник връзката между история и разказ (повест) е неделима, разглеждайки както предисловието, така и сказанието, и фабулата на преводната творба с конкретните добавки от Софроний.

Опит да се свърже началото на Възраждането с един от първите следосвобожденски документални текстове се открива в „Българският „добър дивак“ – политически проекции, държавотворен потенциал“. Двата ключови за българите текста „История славяноболгарская“ – като символично начало на епохата – и „Търновската конституция“ – нейният венец, както ги нарича авторът Пл. Антоф, са сдвоени чрез

национално-идеологическото моделиране, а фигурите на простите и диви българи са успоредени с фигурата на американския индианец и така изпъкват като морални и добри. В статията се засягат въпросите около приемането на Първата българска конституция и сблъсъка на т. нар. „млади и стари“, вкл. на база техни спомени и други документи, за да се стигне до формата на една от най-демократичните конституции в света за своето време.

Важен проблем за характера на паметта поставя Н. Капралова в статията „Различните лица на паметта: три примера от спомените на български жени от края на XIX век“: „Паметта е субективна и оценъчна, затова и текстовете/свидетелствата за историческите събития носят същите белези. И единствено при съпоставката на различни свидетелства може да се отдели обективното от субективното, а това е важно за точността и правдивостта на историографския разказ“ (Спасова и др. 2024: 141). Наслагването на субективните гледни точки (извлечени от спомените на Елисавета Караминкова, Султана Рачо Петрова и Анна Станчова⁴) за едно събитие (посрещането на княз Фердинанд и неговата обиколка из българските градове през 1888 г.) уплътнява и обогатява картината на случилото се, както и конструирането на големия исторически наратив за Нова България.

Определянето на (пара)жанровата същност на „Смесна китка“ – „първото самостоятелно дело на Петко Славейков в периодиката“ – се оказва предизвикателство за научната рефлексия, видно от статията на Н. Михова. Още с озаглавяването на списанието са поставени три различни по съдържание маркера, които влизат в синонимия помежду си: *книга, китка, периодическо списание*, в което Михова открива „калейдоскоп от комуникативните стратегии на разнообразни жанрове“ и препратка към „Рибния буквар“ на Петър Берон, „Славянобългарско детоводство“ на архим. Неофит Бозвели и Емануил Васкидович (Спасова и др. 2024: 204–205). Въпреки липсата на диалог с публиката (изведен в предговор), което е нетипично за епохата, в „Смесна китка“ П. Р. Славейков се стреми да продължи линията на духовното възпитание, напътствията и предпазването на народа от изкушенията на славата, от бързото облагодетелстване и илюзорното властване.

Н. Желев се насочва към паратекста като ключов документ, моделиращ читателските нагласи и проправящ път към оригиналната

---

⁴ В статията са добавени в цялост писмото на Караминкова до дъщеря ѝ Радка от 1888 г.; част от „Спомени“-те на Султана Рачо Петрова, както и част от „Дворцови и дипломатически спомени“ на Анна Станчова, свързани със събитието.

българска белетристика в „Предговорът на „Нещастна фамилия“ като манифест на задаващата се нова литература“. Този прочит на Васил-Друмевия предговор осветлява естетическите критерии на автора. През достигнатото от редица изследователи на възрожденския период Желев обговаря функциите на предговора и се съгласява с Р. Дамянова, че той „вече не е просто паратекст, той е диагностичен текст за цяла литературна генерация“ (Спасова и др. 2024: 375). Статията прави и препратки към други повествователи – Л. Каравелов, И. Блъсков, Р. Попович – и за пореден път повдига темата за разделените на двата лагера добри и лоши герои не само по етнически принцип – българи и еничари, но и по верски – православни и мохамедани. В нея се откриват оценъчни маркери за малкото по обем творчество на Друмев и се споменава за бележката в неговата автобиография, свързана с творбата.

Съпоставителен анализ между две емблематични за българския и албанския национализъм поеми на Григор Пърличев („Скендербей“, 1861) и на най-изтъкнатия поет на Албанското възраждане Наим Фрашери („История на Скендербег“, 1898) представя С. Неделчева. Чрез образа на балканския-и-албански герой тя поставя въпроса за разпознаването и приемането на „другия“ и за релативизирането на етноцентричните идеологически нагласи. Скендербей и в двете жанрово обвързани творби съвместява легендарни черти, в съответствие с романтичния идеал.

Към българската ръкописна традиция на XVIII век се връща Д. Узунова – сборника от 1756 г. на Тодор Врачански и сборника от втората половина на XVIII в. на неизвестен писач, съдържащи „Слово ра(ди) прочитание книги“, чиято история не е проучвана. Узунова обръща внимание на съдържанието в двата ръкописа и търси връзки с други книжовници и техни творби от периода, насочвана от приписките и бележките в съответните сборници. Тя забелязва нарастването на броя на енорийските свещеници и миряните, които се включват в книжовния процес през XVII–XVIII в., с което проблематизира възприетата представа за периода като „безпросветно време“ (Спасова и др. 2024: 223).

Посоките на мисионерските усилия за духовно просвещение на българите се откриват в два текста в сборника: „Архивът като модус на паметта“ на С. Караджова за докладите на католически свещеници между XVII–XX век до Конгрегацията за разпространение на вярата и на М. Пилева – за „Кореспонденцията на Албърт Лонг“, първият

протестантски мисионер сред българите. В едната статия С. Караджова се фокусира не само върху въпросните доклади („релации“) и тяхната структура, но и върху приписките, личните бележки и научните коментари на авторите, а изваждането им от архива допринася за съживяването на паметта на българската католическа общност, вкл. и стигналите до Банат преселници. Студията на М. Пилева разглежда откритите в българските архиви писма на д-р Лонг до видни общественици и книжовници, вкл. П. Р. Славейков, Е. Кисимова, А. х. Стоянов, поп Димитрий (приложения от които са поместени в края на текста за първи път), които отразяват напредничавите му идеи за женско и детско образование, за превод и издаване на литература, за политическо и икономическо развитие на младата българска нация след Освобождението. И в двата текста се търсят допирни точки между литературата и документалистиката.

С. Симеонов тръгва по следите на „Белетристиката в архивите на хаитянската революция (1790–1860)“ и въпреки далечната посока, намира някои паралели с Българското възраждане. Той стига до наблюдението, че в хаитянската белетристика „фикционалното и документалното са в процес на динамично взаимодействие, в чийто ход взаимно се обуславят“ (Спасова и др. 2024: 234), което е характеристика и на българската от средата на XIX век. Сходно е и жанровото развитие, откриват се паралели и в процесите на националната идентификация на двата народа, както и важната „споделена характеристика между белетристиката в архивите на Хаитянската революция и Българското възраждане – мобилизацията на робството в национално-образуващия процес [...]. Независимо от различните форми, които то приема в Османската и Френската империя, хаитяните и българите считат себе си призвани да докажат на света, че са „свободни, а не робове“ (Спасова и др. 2024: 240). Симеонов откроява и директни литературно-исторически преплитания – напр. в стиховете на Л. Каравелов: „Даже негрите в Хаити юнашки са биха...“ – и прилага внушителна библиография към статията си.

Преносът на архиви в дигитални колекции, който разширява възможностите за достъп пред читателя, стои във фокуса на статията на Л. Хараламбиева „Италианското литературно наследство от XVIII век: дигитализирани архиви – жени писателки“, по-конкретно женският литературен принос. В такива архиви се открива информация както за биографиите на авторките, така и за творчеството им. Структурата на статията не е монолитна, прескача от XVIII в. през XVI в. до

Средновековието, без да прави препратки към Българския XVIII век, само среща (не целенасочено) с някои познати във възрожденския период имена – С. Пелико, Мадам дьо Стал и др. Изброени са няколко жени писателки, като само за една от тях – Ада Негри – са посочени биографични данни и е обобщено творчеството ѝ.

Ролята на архивните масиви от възрожденския период и предизвикателствата пред тяхното запазване също са предмет на изследване в сборника от специалисти като Цв. Радулов. Той проследява началото, поставено от Българското книжовно дружество със събирането на първата архивна сбирка и опитите на видни български възрожденци да опазят този вид наследство – П. Р. Славейков, Н. Геров, Г. С. Раковски. Акцентира на засиления интерес към средновековното писмено наследство през Възраждането и усилията за публикуване и опубличностяване на материалите до наши дни. Разглежда и видовете документи – не само с културно-просветен, духовен и обществено-политически характер, но и стопанско-икономическите: търговски тефтери, протоколни книги, полици, разписки, договори, завещания, кондики и др., които са безценен извор за епохата. Радулов напомня и изведените от съвременниците им названия: „ръкописи“, „драгоценности“, „знаменитости“, „старини“, които сами по себе си говорят за грижовно отношение към тях, но се ограничава само с документалистика, без да навлиза на територията на белетристичното в нея.

Един частен въпрос около организацията на ръкописните сбирки поставя в студията си за ориенталската книжнина и личната ръкописна колекция на Идрис паша Н. Граматикова. Тя посочва и началото на формирането на ръкописния фонд в отдел „Ориенталски сбирки“ непосредствено след основаването на НБКМ, който се оказва „едно от богатите съкровища в световен мащаб на ориенталска книжнина“ (Спасова и др. 2024: 273), проблемите с каталогизирането, достъпността на архивите до изследователите. Въпреки липсата на достатъчно информация за личността и живота на Идрис паша, биографията му е щрихирана и са разгледани особеностите на неговата сбирка от ръкописи – ценни исторически извори, оформени изящно в художествено отношение, няколко от които са включени като приложения към текста.

Известно изместване на фокуса от XVIII – XIX век се забелязва в статиите, посветени на следосвобожденските творци. В „Поезия и истина. Вазовите любови в стихове и документи“ Н. Аретов свързва поезията на Ив. Вазов с документални източници като анкетата, корес-

понденцията и др., които несъмнено влияят върху интерпретацията, като насочват прочита в определена посока, обогатяват литературната история и дават отговори на редица въпроси около авторските прозрения. Тук може да се проследи движението от документално към поетично с различен поглед към стария проблем с любовните стихове, да се „чуят“ премълчавани факти и истината, че „документите, дори и най-авторитетните и най-професионално изготвените, не представят цялата и окончателна истина за това, което документират“ (Спасова и др. 2024: 22). В някои от тях Аретов забелязва намеси от една или друга страна, но успява да открие множество пресечни точки между документите и стиховете, както и общия им контекст.

Р. Заимова оставя „Архивите (да) говорят: (за) паметта за забравените творци“ – не само писатели, но и художници: Христо Ясенев, Анна Каменова, Георги Й. Ненов. Благодарение именно на архивите тя се опитва да възстанови тяхната биография, както и връзките между тях, за да „разчупи забравата“ за няколко от ярките културни фигури от началото на ХХ век.

Друга позабравена фигура – тази на Иван Грозев – стои в центъра на „Хождение(то) по архивите, или оптимистично за литературнобиографичното писане“ на Е. Азманова-Рударска. Тя акцентира на проблемното опазване и опубличностяване на архивите: „Една част са изгубени като незначителни, друга част са унищожени като неприемливи и опасни, трети архиви така и не са достъпни поради различни (не)решения на наследници“ (Спасова и др. 2024: 52). От друга страна, охудожествяването им представлява предизвикателство за научните изследвания, поради което Азманова търси засичане на фактите в поне три независими източника – важен фундамент в научната работа. Вълнуват я и въпросите как функционират фактите в текстовете и между текстовете, какво е мястото на литературните полемии за достигане до автентичната информация, как се случва т. нар. „биографичен сглоб“. Азманова достига до важно откритие – писмо в чернова на немски от втората четвърт на ХХ век, което потвърждава дългогодишните международни връзки на поета, като намира и два различни негови бюста, изработени съответно от Анастас Дудулов и Петър Балабанов. Заключение то ѝ за архивните откъслечи, които достигат до нас, е основано на личен опит, а именно, че те „успяват да провокират и събудят проучвания, съчетаващи ентузиазма на пътешественик, страстта на криминалист и търпението на изследовател“ (Спасова и др. 2024: 62).

Статията за модерните изследователски подходи, която представя М. Серафимова – „Портрет на изследователя като писател“, в опит да сдвои двата свята – изследователския и писателския – би била логичен завършек обобщение на сборника. В нея се повдига важният въпрос за „т.нар. „документално изкуство“, което посяга към архивите и заличава границата между художествената литература и историческата наука“ (Спасова и др. 2024: 72). Това са въпроси, които вълнуват всички изследователи, но малцина се осмеляват да ги зададат, като Умберто Еко напр. („Във всяка научна книга, казва той, трябва да има някаква интрига“, а „Романът сам по себе си винаги е бил безценен епистемологичен инструмент. Защо науката да не може да се възползва от това?“). Накрая Серафимова намира в есето такава приемлива „форма на изразяване, която ще послужи еднакво добре и на писателите, и на учените“ (Спасова и др. 2024: 78). А след като не могат да се открият чисти жанрови форми, тя предлага три финала на своята статия: оптимистичен, песимистичен и реалистичен.

Въпреки че според уводните думи на изданието един „акцент в сборника е свързан с българската мемоаристика, публицистика и епистоларна култура“ (Спасова и др. 2024: 14), се вижда, че само една статия е изцяло фокусирана върху мемоарната литература, една – върху публицистиката, като в други има отделни фрагменти от мемоари и публицистика, а повечето засягат епистоларното и архивното писмено наследство. Някои статии са изцяло насочени към документалистиката, други – към литературата, като невинаги се открояват ясно връзките между тях. В поне две от статиите се долавят есеистични и художествени похвати – на А. Спасова и С. Караджова, с които целят да вдъхнат жизненост на документалистиката и се опитват да провокират интерес към нея.

Внушителният по обем и съдържание сборник от 416 страници с текстове с различна насоченост, цели и задачи завършва с биографични бележки за авторите и отговаря на критериите за научно издание. Благодарение на екипа на ИЦ „Боян Пенев“ е постигнато и високо полиграфическо качество. А свободният достъп до онлайн версията на сборника го прави лесен за откриване, четене и изследване.

Литература

- Спасова и др. 2024:** Спасова, Андриана и др. съст. Белетристиката в архивите. Подборът на факти и документи в научното изследване. София: Издателски център „Боян Пенев“, 2024. [Spasova, Andriana i dr. sast. Beletristikata v arhivite. Podborat na fakti i dokumenti v nauchnoto izsledvane. Sofia: Izdatelski tsentar „Boyan Penev“, 2024].
- Дейвис 1999:** Дейвис, Натали. Белетристика в архивите: Разкази и разказвачи за помилване във Франция през XVI век. Прев. Н. Михайлова. София: Екслибрис, 1999. [Deyvis, Natali. Beletristika v arhivite: Razkazi i razkazvachi za pomilvane vav Frantsiya prez XVI vek. Prev. N. Mihaylova. Sofia: Ekslibris, 1999].
- Агамбен 2020:** Агамбен, Джорджо. Идеята за проза. Прев. В. Калинов. София: Критика и хуманизъм, 2020. [Agamben, Dzhordzho. Ideyata za proza. Prev. V. Kalinov. Sofia: Kritika i humanizam, 2020].